

LBRIS

We know
books

NIGEL SPIVEY

**CIVILIZAȚIA
CLASICĂ**

O ISTORIE ÎN ZECE CAPITOLE

Traducere din limba engleză
COSMIN NEDELCU

LITERA
București

*Classical Civilisation:
A History in Ten Chapters*
Nigel Spivey

Copyright © 2015 Nigel Spivey

Autorul și-a declarat drepturile morale asupra acestei lucrări.

Toate drepturile rezervate

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Civilizația clasică. O istorie în zece capitole
Nigel Spivey

Traducere din limba engleză: Cosmin Nedelcu

Copyright © 2022 Grup Media Litera
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Mirela Petrescu, Georgiana Harghel
Corector: Rodica Crețu
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SPIVEY NIGEL

Civilizația clasică. O istorie în zece capitole / Nigel Spivey;
trad. din lb. engleză: Cosmin Nedelcu – București: Litera, 2022

ISBN 978-606-33-8359-5

I. Nedelcu, Cosmin (trad.)

94

CUPRINS

Prefață.....	9
I Troia.....	13
II Atena.....	37
III Sparta.....	75
IV Siracuza.....	99
V Utopia.....	129
VI Alexandria.....	165
VII Pergam.....	195
VIII Roma.....	211
IX Efes.....	255
X Constantinopol.....	285
Epilog.....	308
Cronologie.....	310
Lecturi suplimentare.....	313
Indice.....	326

Nenumărate lucruri sunt minunate
și cumplite deopotrivă,
nici unul însă mai presus ca rasa omenească.

Prin valurile-nalte ale vijeliei mării
neamul nostru își croiește drum
ud pân' la piele, dar biruitor. Ce nu ne-ar sta-n puteri?

Trupul țărânei –
Gaia, neostenită maică a tuturor –
il calcăm apăsător, îi ciopârțim brazda, îl chinuim.
An după an, plugurile noastre-l scobesc încolo și-ncoace.

Zglobia seminție a zburătoarelor
o prăvălim la pământ. Jivinele rătăcitoare
sunt prinse-n laț.
Năvoadele ce le-mpletim răpesc făpturi fără grai
din adâncuri.
Nimic din ce-i fiară sălbatică-n viclesug nu ne-ntrece.
„Îmblânzim“ armăsarul cel aprig;
grozavul bivol, mândru de-ar fi, învață de nevoie
cum să ne ție jugul.

Cuvintele și ele ne prind bine. Dau glas unui gând
ce cutreieră globul
cât ai bate din palme. Adăpost de dușmănia iernii
ne-am făurit, ba pe deasupra:
toate meșteșugurile ce ne pun la loc de cinste
de dibăcia omenească-s legate.
Cum să nu pierim ne scapă: așa-i. Dar până una-alta,
orice-ar pricinui durere trupului muritor, îi punem bețe-n roate
urzind istețe – și izbutite – leacuri.

Învățătura ne-aduce duminire. Dar iscusința omenească
două tășuri are: să uneltească într-ale răului;
să trudească-n numele binelui. Neclintiți să ținem de legile
cioplite de veacuri întregi, iar jurămintele solemne să ne fie:
așa cetatea va dăinui. Și de cumva de-a-ndoaselea vom face –
astfel vom doborî-o.

După Sofocle, *Antigona*, 332–370

LIBRIS

We know
books

I

Troia

O ruină mai degrabă dezamăgitoare de pe țărmul Asiei Mici; o fortăreață preistorică asociată cu conflictele și cu distrugerile. De ce să-ncepem cu Troia?

Este tentant să răspundem la această întrebare prin clișeul melodramatic „un om...” – urmat de un nume pronunțat cu o tunătoare voce hollywoodiană: „Homer”. Ispita e primejdioasă nu doar pentru că știm atât de puține despre existența acestui individ. Dar Troia se bizuie pe el, iar această cetate, așa cum și-a închipuit-o, este locul din care pornește civilizația clasică.

Pe la jumătatea secolului al VIII-lea î.Hr. – acum vreo 2 700 de ani – se pare că un anumit poet profesionist, cunoscut posterității drept „Homer”, a devenit faimos prin recitarea unor povești în chip de versuri epice. Nu erau poezii cu rimă, dar aveau o măsură sau un ritm apăsător, iar subiectul lor era și el intens. „Epic” indică o narațiune ce se desfășoară într-o epocă a eroilor – personaje zdravene și inimoase ale căror isprăvi, prin comparație, fac viețile muritorilor de rând să pară neînsemnate. Numele lui Homer este legat de două epepe de constituie operele fundamentale ale literaturii occidentale. Una este *Iliada*, care descrie anumite evenimente din vremea îndelungatului asediu al Troiei de către un contingent de războinici greci conduși de Agamemnon; cealaltă este *Odiseea*, o prezentare a felului în care unul dintre acei luptători eleni, Ulise, și-a croit aventurosul drum spre casă după ce Troia fusese în cele din urmă cucerită.

Homer nu era originar din Troia. Afirmția sună bizar, deoarece, chiar dacă epepele lui nu relatează direct distrugerea cetății, era cât se poate de conștient că Troia arsese din temelii. Dar probabil că Homer s-a născut nu foarte departe de situl Troiei – pe insula Chios, poate, sau în colonia-port Smirna (Izmirul modern). Este posibil să fi trecut prin locul unde se găsisse cetatea; în vremea lui, era năruită într-o oarecare măsură, dar nicidecum părăsită în totalitate. „Troia” nu a fost decât una dintre denumirile felurite pe care le-a purtat acel loc. La un moment dat a fost menționată pe teritoriul anticului Imperiu

Hitit drept *Wilusa*. Grecii cunoșteau cetatea sub numele de *Ilios*, *Ilion* sau *Troia*: câteodată și Homer o numea *Pergamos*, care nu înseamnă altceva decât „citadela”. Însă, dărăpănată cum era, Troia rămânea semeată în memoria colectivă. Cetatea, prin agonia sfârșitului ei, a fost un simbol al tuturor orașelor, iar fâșia de pământ dintre așezare și mare – „câmpia troiană” pe care s-au desfășurat cele mai multe bătălii – a devenit o prețioasă bucată de pe suprafața planetei pe care muritorii s-au transfigurat, prin violență brută și rafinată, în semizei.

Zona litorală s-a modificat din vremea lui Homer. Dar încă putem să stăm pe fundațiile excavate ale bastioanelor Troiei și să privim spre punctul în care Mediterana se îngustează, gata să se împreuneze cu Marea Neagră: canalul cunoscut drept Helespont sau strâmtoarea Dardanele. Traficul ambarcațiunilor moderne este neîntrerupt: n-ai îndrăzni să înoți distanța intercontinentală fără măsuri speciale de pregătire. Nu e nevoie de prea multă imaginație istorică pentru a presupune că a existat o epocă în care Troia supraveghea accesul prin aceste ape și, prin urmare, era un loc disputat. Însă rutele comerciale nu-l preocupau pe poetul nostru – ci mai degrabă desfășurarea evenimentelor de odinioară. Am descrie întâmplările cu pricina ca fiind „mitice”, înțelegând poate prin „mit” o chestiune „născocită” sau „fictivă” și, fără doar și poate, distinctă de „istorie”. O asemenea diferențiere îl postdatează pe Homer. Pentru el, Troia fusese cândva înfloritoare ca regat stăpânit de urmașii lui Dardanus, o progenitură a lui Zeus. Dar cetatea fusese deja supusă atacurilor (din partea lui Heracle, un alt fiu al lui Zeus) în timpul domniei lui Laomedon și, deși fusese elegant reconstruită de urmașul lui Laomedon, Priam, Troia n-avea să supraviețuiască.

Felul în care Troia a devenit o așezare bogată și remarcabilă și întrebarea dacă avuția ei era îndeajuns de mare pentru a atrage invadatori sunt chestiuni fără pic de importanță pentru Homer. El nu ține seama decât de motivația poetică a războiului care a nimicit Troia lui Priam. Rezumând, poate părea

un capriciu, ba chiar un lucru caraghios, dar, întrucât Homer pleacă de la presupunerea că o cunoaștem, povestea trebuie conturată. Totul începe cu un incident de la o petrecere de nuntă. Fericita pereche, Peleus și Thetis, a trimis invitații divinităților Olimpului – zeii și zeițele din panteonul grecesc, al cărui habitat primordial a fost închipuit pe Muntele Olimp, la hotarul dintre Tesalia și Macedonia. În vreme ce aceste zeități sunt adunate la festinul nupțial, izbucnește o dispută bizară. La masa la care șed trei zeițe – Hera, Atena și Afrodita – își face apariția un măr de aur. N-au habar de asta, dar neobișnuitul fruct a fost pus pe furis acolo de altă divinitate, una căreia-i stătea în fire să provoace belele – Ares, zeul războiului. Mărul poartă inscripționat un mesaj: „Celei mai frumoase“. Cele trei grații se-ntind să-l apuce – toate deodată.

Conflictul care se pornește neîntârziat nu este unul în privința căruia Zeus, cea mai marcantă divinitate olimpică, să se simtă îndeajuns de imparțial ca să-i fie judecător (deși fără rețineri în flirturile lui în alte contexte, este totuși căsătorit cu Hera). Astfel, Zeus delegă unui muritor sarcina de a decide care dintre cele trei zeițe este cea mai frumoasă. Întâmplarea face ca muritorul cu pricina să fie un tânăr pe nume Paris – unul dintre nenumărații copii ai regelui troian Priam. Prin urmare, mesagerul divin Hermes le aduce pe Hera, Atena și Afrodita la „Judecata lui Paris“. Fiecare zeiță încearcă să-l cumpere. Hera îi fâgăduiește puterea regească (lui Paris, având cel puțin un frate mai mare, nu i-ar fi venit altfel rândul la succesiunea la tron). Atena îi oferă faimă de războinic (deși bun țințaș cu arcul și săgeata, Paris nu era vreun luptător redutabil). În ceea ce-o privește, Afrodita îl întărește pe Paris cu perspectiva amorului. Mai precis, îi promite ca va intra în grațiile celei mai fermecătoare femei din lume.

Pentru mărul de aur, Paris o alege pe Afrodita, apoi gravele consecințe ale alegerii sale devin limpezi. Pentru că cea mai fermecătoare femeie din lume, ca s-o spunem pe șleau, nu-i

disponibilă. O cheamă Elena; este nevasta lui Menelau, regele Spartei. Dacă și-o dorește pe Elena drept trofeu, Paris trebuie să se ducă în Sparta și s-o răpească.

Așa și face. Și astfel Elena devine „chipul ce-a lansat la apă 1 000 de corăbii“ – căci Menelau nu era genul care să suporte o asemenea pată pe onoarea sa. A apelat nu doar la puternicul său frate Agamemnon pentru a-l ajuta să se răzbune, ci și la multe alte căpetenii. Unii, îndeosebi Ulise, domnind cu mulțumire peste insula Itaca, au primit cu reticență solicitarea de a se alătura expediției de recuperare a Elenei din Troia. Dar adunarea celor 1 000 de corăbii a fost neîndoios impresionantă. Avându-l în frunte pe Agamemnon, au ridicat ancora spre Troia cu convingerea că forța lor militară cuprindea „cei mai buni dintre ahei“.

Homer este cel care i-a numit „ahei“. Grecia nu exista în vremea lui; de fapt, n-a existat ca stat-națiune decât începând din 1821. Oricum, Homer și-a plasat povestea în trecut. În liniile mari, aheii corespund grecilor dintr-o perioadă preistorică. Homer le descrie prezența fizică cu venerație: dincolo de înspăimântătoarea lor disponibilitate pentru luptă, eroii ahei sunt în stare să azvârle cât colo bolovani enormi pe care nici un individ din vremea lui Homer n-ar fi putut nici măcar să-i clinească din loc – iar pofta lor de mâncare e pe măsură, ospătându-se la ceas de noapte cu hălci de carne friptă. Dar poetul le pătrunde-n univers fără nici o inhibiție a imaginației. Toate spusele eroilor sunt auzite și transformate-n vorbire directă: așa aflăm, literalmente, cum Agamemnon, în calitate de comandant suprem, se ciondănește cu cel mai fioros și mai egoist războinic pe care-l are în subordine – Ahile, odrasla lui Peleus și a lui Thetis. Homer relatează și ce rostesc cei din Olimp; chiar de sunt creaturi supranaturale, zeitățile se păruiesc, sunt părtinitoare și au răni vechi de vindecat.

Așadar, deși anumite detalii ale trecutului unor personaje sunt neclar definite – Agamemnon a fost regele din Micene sau al Argosului? –, narațiunea epică a lui Homer este deopotrivă

fantastică și plauzibilă. Firește că n-a ticluit de unul singur toate elementele poveștilor și mai trebuie să ținem minte că *textele* lui Homer au fost prima oară produse la Atena aproape două veacuri mai târziu, „canonizate” fiind încă și mai târziu (în Alexandria). Dar există un larg consens al cărturarilor că responsabilă pentru *Iliada* și *Odiseea* este o singură voce poetică; majoritatea cititorilor vor simți intuitiv că aceste poeme împărtășesc același spirit formativ, în același timp grandios și uman.

Două exemple care arată modul implicat în care Homer își abordează puternicii protagoniști sunt suficiente pentru a-i sintetiza stilul narativ. În cântul al VI-lea al *Iliadei*, poetul ni-l prezintă pe cel mai important urmaș al lui Priam, Hector, care-și ia rămas-bun lângă zidurile Troiei de la Andromaca, soția lui. Ținându-l în brațe pe Astianax, băiețelul lor, Andromaca îl imploră cu lacrimi în ochi pe Hector să nu plece la luptă, anticipând că o va lăsa văduvă, iar Astianax va crește fără tată. Hector se-ntinde să-și apuce bebelușul – care se-agață și mai abitir de mama lui, îngrozit de priveliștea coifului împodobit cu o coamă masivă de păr de cal pe care-l poartă părintele său. Cei doi adulți izbucnesc în hohote de râs; Hector își scoate coiful și își mângâie copilul, rugându-se ca într-o zi acest prunc să-și întrecă tatăl în glorie pătată cu sânge. Scena îi unește pe cei trei pentru o singură clipă, dar una plină de însemnătate. Are o intenție structurală, căci premoniția Andromacăi se va înfăptui mai târziu în poveste, iar delicatețea grupului familial contrastează cu legământul din cale-afară de barbar pe care îl făcuse anterior Agamemnon în același cânt, și anume nu doar să-i măcelărească pe toți locuitorii Troiei, ba chiar să smulgă feții troieni din pânțele mamelor lor. Pe deasupra, are rolul de a puncta suplimentar omenia lui Hector, mărețul războinic. Nu este neapărat domesticit, dar e asemenea oricărui soldat ce luptă în numele confortului căminului său.

Și apoi avem scena din cântul al IX-lea al *Odiseei*: aventura în care eroul Ulise, în drumul spre casă de la Troia, trage la țărmul

unei insule care se dovedește ocupată de un trib de monștri nelegiuiți cunoscuți drept ciclopi^{*}. Căutând adăpost, Ulise încearcă să intre în grațiile uneia dintre aceste arătări, Polifem, dar se trezește de îndată întemnițat împreună cu camarazii săi de pe corabie în grota în care ciclopul își face veacul cu turma lui de oi. Polifem, deși o brută, are înfățișare umanoidă, însă se dovedește curând a nu fi civilizat sau „mâncător de pâine”: devorează doi prizonieri și își propune să facă așijderea și cu ceilalți. În replică, Ulise vine cu un șiretlic: îi oferă ciclopului vin și apoi, după ce-l convinge pe gigant să se-mbete criță, îi străpunge singurul ochi cu o țepușă de lemn înroșită în foc. Grota este blocată de un bolovan atât de mare, încât doar Polifem îl poate urni din loc – ceea ce și face într-un final, pentru că turma lui trebuie scoasă la pășunat. După aceea, ciclopul orbit, neavând habar că Ulise și tovarășii lui se legaseră de pânțele oilor, se ghemuiește la deschizătura peșterii, pipăind cu disperare dobitoacele una după alta, încercând să îi dibuiască prin atingere. Aici, Homer nu se poate abține să adauge detaliul că Ulise este acoperit de lână berbecului preferat al ciclopului, ultimul din turmă ce părăsește grota, fapt care-l face pe Polifem să plângă amar:

De ce oare, drăguțul meu berbece, pleci la urmă din peșteră, tu care niciodată nu stăteai în spatele oilor? Tot înainte mergeai cu pași mari să paști din floarea cea moale a ierbii; și-ajungeai întâiul la apele pârâului și primul ce-ascultai chemarea țarcului pe înserat. Dar astăzi tu rămâi de tot în urmă. Îi plângi oare de milă stăpânului tău, căruia un netrebnic i-a răpit vederea?

Monologul continuă, publicul fiind conștient că Polifem este tras pe sfoară în acest răstimp – și pe bună dreptate –, dar începând poate să simtă o oarecare compasiune pentru necazul pățit de el.

* „Ciclop, ciclopi” înseamnă „ochi rotund”.

În așa măsură este hărăzit poetul cu empatie. Poate că Homer a reciclat firele narrative, dar felul în care le-a povestit a fost, din câte se pare, fără precedent. Or mai fi existat și alți barzi care au cântat despre confruntarea eroului cu o namilă canibală, poate chiar despre Ulise și Polifem. Să fi rivalizat însă vreunul cu detaliile pline de viață ale lui Homer, care descrie mirosul înțepător al văgăunii ciclopului ce se datora feluritelor brânzeturi condimentate sau care remarcă felul în care Polifem fluiera când ieșea cu turma la păscut? O căutare a unui stil narativ comparabil cu acesta în culturile literare din Egipt, Anatolia, Orientul Mijlociu sau din Asiria nu va produce nici un rezultat care să i se asemeze. Epopeea mesopotamiană *Ghilgameș*, de exemplu, din al III-lea mileniu î.Hr., este o relatare rapidă a expediției pe care o întreprinde protagonistul titular – un erou interesant prin neajunsurile lui, că veni vorba –, dar, așa cum a ajuns la noi, istorisirea nu prea se apleacă asupra altor detalii în afară de *ceea ce* li se întâmplă lui Ghilgameș și prietenului său Enkidu. *Cum* de au loc evenimentele – psihologia din spatele motivației eroului, interacțiunea personajelor ș.a.m.d. – nu reprezintă vreo preocupare narativă și nici nu găsim vreo evocare expresivă a decorului în care se întâmplă acțiunea.*

Homer întruchipează o lungă tradiție orală: asta e limpede din analiza limbajului său și din studiile comparative care s-au aplecat asupra poeziei orale de mai târziu. Așa cum a demonstrat cărturarul american Milman Parry, barzii din Balcani, înregistrați în anii 1930, puteau să recite într-un spectacol sute de versuri realizate după șablon – și erau analfabeți. Să fi fost însă Homer de alt calibru nu doar din punct de vedere cantitativ, ci și calitativ? Admițând faptul că publicul poeziei epice din Grecia perioadei din jurul anului 750 î.Hr. nu fusese niciodată martor al vreunui

* Firește, spre deosebire de *Iliada*, care luată ca atare ar putea să pară o poveste iremediabil incompletă: înainte și după intervalul prezentat în poemul lui Homer trebuie să se fi întâmplat mult mai multe lucruri la Troia.

spectacol atât de captivant precum cel al lui Homer, o sugestie ar fi că un efect direct al unor asemenea poeme a fost cel de catalizare a începutului alfabetizării în lumea greacă. Această ipoteză, rezumată superficial, ia forme variabile. Prima este că Homer însuși și-a dictat poemele sau a deprins meșteșugul scriiturii pentru a-și conserva (sau memoriza) opera. A doua este că publicul lui Homer de la finele secolului al VIII-lea î.Hr. a apelat la anumite mijloace de consemnare și de aducere aminte a splendidelor sale cuvinte. În orice caz, literele au fost împrumutate de la fenicieni pentru a forma un „alfabet” (după *alfa*, *beta* – primele litere din succesiune, urmate de *gama*, *delta* ș.a.m.d.). Aceste litere ale alfabetului au fost organizate pentru a reproduce, mai mult sau mai puțin, cuvintele așa cum sunau când erau rostite.

În vremuri străvechi, grecii erau cât se poate de conștienți că fundamentul sistemului lor de scriere, mult mai eficient decât oricare altul născocit până atunci, era așternut de fenicieni. Mitul spune că un anume Cadmus, strămutându-se din Levant în căutarea surorii lui Europa, care fusese sedusă de Zeus în chip de taur, a ajuns la Teba, în Beoția, unde a întemeiat un oraș – și le-a făcut grecilor cunoștință cu alfabetul. Lingvistic vorbind, fenicia era o limbă semitică fără nici o legătură cu greaca, iar fenicienii își foloseau literele (toate consoane, ca-n ebraică) în primul rând pentru tranzacțiile comerciale.

Primele inscripții grecești, datând din jurul anului 750 î.Hr., nu par a avea legătură cu comerțul. Dedicățiile, schimburile de daruri, actele de proprietate – acestea se numără printre exemplele neîndoielnice sau probabile. Unele inscripții par să fie versuri scrijelite în ritmul epic al lui Homer (curgerea de silabe în „șase picioare” regulate cunoscută sub numele de hexametru). Cea mai cunoscută dintre toate cuprinde o trimitere directă la Nestor, vârstnicul erou din *Iliada*. Să fie acesta un prim semn al reputației lui Homer? În operele lui, Homer a respectat dreptul poetului epic la un anonimat plin de modestie. Dar rolul lui personal în formarea culturii clasice, deși controversat din punct